

Patrimoni

Gabelles i alfolins: el control de la sal a Catalunya a partir del Decret de Nova Planta. L'exemple de l'Escala

Lurdes Boix Llonch
Arxivera i directora del Museu de l'Anxova i de la Sal

Data de recepció: 14 d'agost de 2017
Versió definitiva: 27 de novembre de 2017

> "Hay Alfolí de Sal, que la traen los napolitanos de Tortosa."
>
> Francisco de Zamora, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, 1789

La inauguració de l'emblemàtic edifici de l'Alfolí de la Sal de l'Escala el 31 d'agost de 2017, després d'un llarg procés de reivindicacions, ha posat en relleu la importància de la sal, quan era un producte indispensable per a la supervivència i el seu control objecte de rígides reglamentacions o de monopoli per part dels governants. Les gabelles primer i els alfolins, a partir del Decret de Nova Planta, controlaren la producció i la distribució de sal a Catalunya. L'Alfolí de l'Escala és un dels pocs que es conserven a Catalunya i, junt amb el de Gerri de la Sal, els dos únics declarats Béns Culturals d'Interès Nacional. El present treball es va publicar, en part, en el llibre *L'Alfolí de la Sal de l'Escala*, presentat el dia de la inauguració i és un avançament d'una recerca més àmplia en curs.

■ LA SAL

La sal[1] és coneguda des de l'antiguitat pel seu valor nutricional, medicinal, com a condiment per a ressaltar el sabor del menjar i per a la conservació dels aliments. És indispensable una ració diària de sal per a l'equilibri de la pressió osmòtica del cos. Els animals herbívors, necessiten ingerir sal regularment per a complementar la seva dieta, pobra en minerals. A causa de les propietats antibacterianes, la sal va ser indispensable a l'antiguitat per a la conservació dels aliments: peix, carn, vegetals i derivats làctics, cosa que permeté la possibilitat d'efectuar llargs viatges i l'establiment de rutes comercials en nous territoris.

La sal pot tenir diversos orígens: la sal marina és la que s'extreu de l'aigua de mar, també es pot extreure de fonts, deus, rius o llacs salats, i la sal gemma és la que prové de mines de l'interior de la terra, la qual també es va formar amb la dessecació de mars interiors en especial durant

l'era secundària. És un dels minerals més utilitzats del planeta. A més de ser el conservant per excel·lència, la sal es troba present en el tractament de pells, cuiros, vidres i alguns metalls. És utilitzada en la indústria química, en la fabricació de sosa, clor, explosius, en la fixació dels colors en els teixits i les pells i també per impedir que es formi gel a les carreteres quan glaça.

Malgrat l'abundància de sal en el planeta, es crearen multitud de rutes per portar-la des de les fonts de producció fins als llocs on era deficitària. La més antiga via romana era la *Via salariae*, que distribuïa la sal del Jònic vers els mercats de sal de la Itàlia central, anomenats *Salinae*. El 555 aC un dels cònsols romans,anomenat *Salinator*, administrava els impostos de la sal. Els romans pagaven els soldats una gratificació amb sal anomenada *salarium argentatum*: el *salari*. El comerç de la sal va ser un dels motius principals de formació de grans capitals europees com Venècia, que arribà a tenir un gran poder gràcies a la sal i a la salaó del peix, condicionant l'elecció de llocs d'assentament, tant en els punts d'aprovisionament com al llarg de les vies de distribució del producte. Essent un element indispensable per a l'existència el valor de la sal era comparable al de l'or, per això en alguns indrets era anomenada l'or blanc. Des de l'antiguitat la sal es va gravar amb impostos i fou objecte d'una reglamentació molt rígida per part dels governants. Els estats en feren monopolis per a obtenir ingressos per a les arques reials.

Gràcies al seu poder antibacterià la sal va ser utilitzada en la màgia ancestral i en totes les religions del món com a símbol de preservació contra el mal, purificació, amistat i saviesa. "Vosaltres sou la sal de la terra", deia Jesucrist als seus deixebles. En el ritus del Salpàs de la tradició cristiana, durant la Pasqua, el capellà beneïa les cases aspergint aigua i sal amb el salpasser. A la *benedictio salis* o benedicció de la sal, es posava sal en els llavis del nadó per a purificar-lo per a la vida eterna. Per extensió ha passat a ser una qualitat de l'esperit: una persona salada és sinònim de posseir loquacitat i gràcia.

■ LES SALINES

Les característiques especials de la Mediterrània, com a mar tancada, càlida i amb una alta concentració de sal, van fer que es creessin salines al seu entorn en els llocs de més fàcil obtenció. Les salines marines consten d'unes basses poc fondes on es fa arribar l'aigua de mar. L'acció del sol i del vent evapora l'aigua i la sal precipita, quedant cristal·litzada i apta per al consum. En zones on la intensitat solar és insuficient, es feia servir el foc per a fer bullir en recipients aigua salada del mar o de fonts. En el segle V aC comerciants fenicis i grecs introduïren l'explotació de sal per a la salaó de peix a la península ibèrica. Als Països Catalans, l'explotació de la sal data de l'època preromana. Les salines més pròsperes eren les d'Eivissa, d'origen púnic. Rivalitzaren amb aquestes, sobretot a l'edat mitjana, les salines de la Ràpita, a l'est del port dels Alfacs. L'any 1149 Ramon Berenguer IV atorgà carta de poblament a Tortosa amb lliure dret a les salines.

La sal era explotada en diversos indrets de la costa: Sant Llorenç de la Salanca i Canet de Rosselló, Tamarit, Amposta, Peníscola, València, Torrevella i la Mata. Terra endins, diverses emergències d'aigua salada donaren lloc a explotacions salineres com els salins del monestir de Santa Maria de Gerri de la Sal (Pallars Sobirà), Vilanova de la Sal (Pallars), Aguinaliu i Peralta de la Sal (Ribagorça), Cambrils (Solsonès) i Camarasa (Noguera). Al País Valencià, Xàtiva, Xiva (Foia de Bunyol) i Xelva (Serrans). Menció especial mereix la sal de Cardona i de Súria (Bages), explotada des d'època preromana i esmentada per Cató el Censor, Plini el Vell i Aule Gel·li. La seva importància decaigué en estendre's l'ús de la sal marina, però va perdurar fins al segle XX. La sal i la seva explotació eren una regalia de la Corona, però el rei es veié forçat des de l'època medieval a cedir part de la seva regalia per estimular la repoblació o recompensar favors. El domini de les salines atorgà un poder extraordinari, com és el cas dels senyors de Cardona, Súria, Gerri de la Sal i Cambrils o els Oliver de Tortosa, senyors de les salines de la Ràpita.

A l'Empordà destaquen les salines dels comtes d'Empúries a Castelló d'Empúries i Torroella de Montgrí, documentades des del segle XIV i concedides a la noblesa local

a canvi de censos. A l'Escala, el topònim closa de les Salines, a la banda nord de Sant Martí d'Empúries, indica que hi devia existir algun aprofitament antic de sal, en una zona que després es va dedicar al conreu de l'arròs i s'aprofitaren les motes per inundar els camps. Un altre topònim relacionat amb la sal és la cova de la Sal, a l'extrem sud del penya-segat que tanca la cala de Montgó, ja en terme de Torroella de Montgrí. El nom es deu al fet que els temporals de tramuntana i llevant fan entrar grans onades que dipositen la sal a les concavitats de la roca calcària. Quan l'acció del sol evapora l'aigua queden com petites salines. Antigament els pescadors solien anar a buscar aquesta sal tan pura, amb la creença que anava bé per certes malalties.

■ LES GABELLES

La gabella[2] era el monopoli de l'estat sobre certs productes de primera necessitat com sal, vi, oli, blat, peix salat, carn i l'impost directe que es cobrava durant l'antic règim. Per extensió també denominava els magatzems on es guardaven aquests productes. La més important va ser la Gabella de la sal. A l'edat mitjana, el peix salat va ser una font molt important de proteïnes per a les classes populars, especialment durant el temps quaresmal. El consum de sal era obligatori i s'administrava a través de la Gabella, que fixava rigorosament la quantitat assignada a cada llar. Els gabellots cobraven l'impost des de la Gabella o magatzem central de sal. Cada lloc de producció tenia assignada la seva jurisdicció de pobles compradors; la sal de Cardona era comprada encara al segle XVIII per una tercera part del Principat i, per privilegi, pel comtat de Foix.

L'any 1283, a les Corts de Barcelona, el rei Pere III, fracassant en l'intent d'establir un monopoli de la producció i comerç de la sal, es comprometé a no establir mai la Gabella de la sal a Catalunya: "Atorgam, volem e encara ordenam que de aquí avant Gabella de sal no sie en Cathalunya e aquella expressament remetem; e que de aquí avant, nós ne successors nostres, la dita Gabella ni alguna altra semblant gabella no constituyam ne imposem".[3] L'acord fou ratificat per Jaume II a les Corts de Barcelona de 1299.

Malgrat tot, els comtes d'Empúries mantenien les seves gabelles. El 1479 els pescadors dels ports del comtat es queixaven de l'obligació de proveir-se de sal als gabellots de les salines de Castelló d'Empúries. Les Corts de Tortosa, el 1365, introduïren una gabella que comportava l'obligació a cada persona de més de set anys de comprar una determinada quantitat de sal per any, amb l'objectiu de pagar la guerra contra el Regne de Castella. El rei atorgava el dret de col·lectar-la a la noblesa local per tal de reemborsar directament el préstec que havia contractat. Els nobles no ho veien bé perquè el rendiment de la taxa era nominal. Tres anys més tard va ser abolida per les Corts de Barcelona.

La Gabella de la sal fou un dels imposts més excessius de la població i la seva extinció fou sempre una de les finalitats de les revoltes socials. Establerta per l'administració francesa el 1661 als comtats de Rosselló i Cerdanya, donà lloc a l'aixecament popular dels Angelets de la Terra. Va esdevenir un dels imposts més odiats i una de les causes de la Revolució Francesa. A Europa va perdurar fins a la fi de l'Antic Règim. El 1930 Gandhi emprengué la "Marxa de la Sal", una manifestació pacífica contra el monopoli de la sal imposat pels anglesos, que va ser el principi de la fi de l'Imperi Britànic a l'Índia.

■ ELS ALFOLINS

Els alfolins[4] foren establerts per la Corona de Castella per controlar la producció i el comerç de la sal. L'any 1137 Alfons VII decretà que el rei controlava el rendiment de les salines. El 1265 Alfons X culminà el monopoli de la sal ordenant a tothom de comprar la sal als alfolins reials. L'altra gran fita en la reglamentació de la sal per part de la Corona és l'any 1338, amb l'ordre d'Alfons XI per la qual s'incorporaven totes les salines i els alfolins a la Corona i es prohibia la importació de sal de Navarra i Aragó. Es crearen nous alfolins en ports de mar del nord de la península per facilitar-ne la distribució.

El 1488 la Pragmàtica de Ferran el Catòlic castigava els fraus i el contraban de la sal amb la pena de mort. L'any 1564 Felip II incorporà al patrimoni reial totes les salines de particulars i prohibí de fer sal fora del regne. Al País

Façana de l'Alfolí de l'Escala l'any 1997,
abans de la restauració.
Foto: Josep M. Oliveras.
(Arxiu Històric de l'Escala).

Patrimoni

Basc, el 1631, esclatà una rebel·lió de la sal amb motiu que s'hi va establir l'estanc de la sal, fet que es considerà antiforal.

A Catalunya, a partir de de la promulgació del Decret de Nova Planta de 1716, per part de Felip V, després de la desfeta de la Guerra de Successió, totes les salines del Principat foren confiscades i s'instauraren 15 alfolins en salines o en ports de mar ben comunicats amb l'interior, per a la seva distribució, substituint les gabelles medievals. D'aquesta manera l'administració borbònica es va assegurar les importants rendes de la sal per a la Corona. El superintendent del rei, Antonio de Pedrajas, màxima autoritat fiscal, edità un ban on ordenava que tothom s'hauria de proveir d'una determinada quantitat de sal, mesurada en faneques, a cada alfolí assignat, quantitat calculada en funció del nombre d'habitants i caps de bestiar de cada casa. Els síndics s'encarregaven de donar coneixement a cada municipi de la reial ordre.

Els alfolins creats a Catalunya per Felip V foren, de nord a sud, els de l'Escala, Sant Feliu de Guíxols, Blanes, Mataró, Barcelona, Vilanova, Torredembarra, Tarragona i Tortosa, a la costa, i Reus, Flix, Cardona, Gerri de la Sal, Cervera i Santa Linya, a l'interior. Posteriorment es crearen també els de Vic, Berga, Igualada, Lleida, Balaguer, Solsona i la Seu d'Urgell (1852), Ripoll i Puigcerdà (1858), Olot i Granollers (1862), Girona (1867) i Figueres (1868). Cada alfolí subministrava sal als llocs, viles i ciutats de les comarques més properes i totes havien de comprar obligatòriament la sal assignada a través del síndic o representant municipal. Aquest ordre de coses perdurà fins a 1869, quan degut al baix rendiment de les salines i les protestes, es va decretar l'abolició del monopoli o estanc de la sal i es declarà lliure la fabricació i la venda.

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserven dues sèries documentals de llibres dels alfolins de Catalunya, una comprèn els anys entre 1716 i 1724 i l'altra va de 1800 a 1830. Posteriorment es troben llibres des de 1851 a 1870, majoritàriament de l'Alfolí de Cardona. A partir de la promulgació de la fi del monopoli de la sal el 1869, i la seva entrada en vigor a partir de 1870, ja no es troben més llibres de comptabilitat dels alfolins.

■ EL REGISTRE DE LA SAL. L'EXEMPLE DE L'ESCALA (1716-1830)

Hem vist, doncs, que l'Alfolí de l'Escala és un dels quinze que es creen a Catalunya l'any 1716. Els alfolíns es crearen en llocs on havia salines o en ports de mar ben comunicats amb l'interior, on podia fàcilment arribar la sal en vaixells, i també en ports de pesca de sardinal que necessitaven sal en abundància per a la salaó de peix,[5] com podrem comprovar en el cas de l'Escala.

L'anàlisi de les dues sèries documentals dels llibres de la comptabilitat de la sal de l'Alfolí de l'Escala,[6] per ordre cronològic, permet constatar dia per dia totes les localitats que estaven obligades a proveir-se de sal. Els llibres que pertanyen a la sèrie "Encabezamientos de los Alfolies" van de 1716 a 1724 i apleguen els alfolins en tres grups. L'Escala consta en el llibre que comprèn Barcelona, Mataró, Blanes i Sant Feliu de Guíxols. Un altre grup era el format pels alfolins de Vilanova, Tarragona, Reus, Tortosa, Flix i Cervera, i el tercer agrupava Cardona, Gerri, Santa Linya i Torredembarra. A cada pàgina hi ha el registre d'un poble, amb expressió del nom de l'escrivà, el síndic representant i la quantitat de sal assignada que havien de retirar. L'any 1716 eren 200 els pobles que estaven obligats a proveïr-se de sal a l'Alfolí de l'Escala de les comarques de l'Alt Empordà, part del Baix Empordà i el Gironès, el Pla de l'Estany, la Garrotxa, part d'Osona, el Ripollès i la Cerdanya. L'administrador en aquell moment era Antoni Rosselló.

En l'encapçalament del primer llibre hi ha una nota que expressa el canvi de dependència de les vegueries de Vic, Camprodon i Puigcerdà, obligades a venir a l'Alfolí de l'Escala, quan fins llavors havien anat a Cardona:

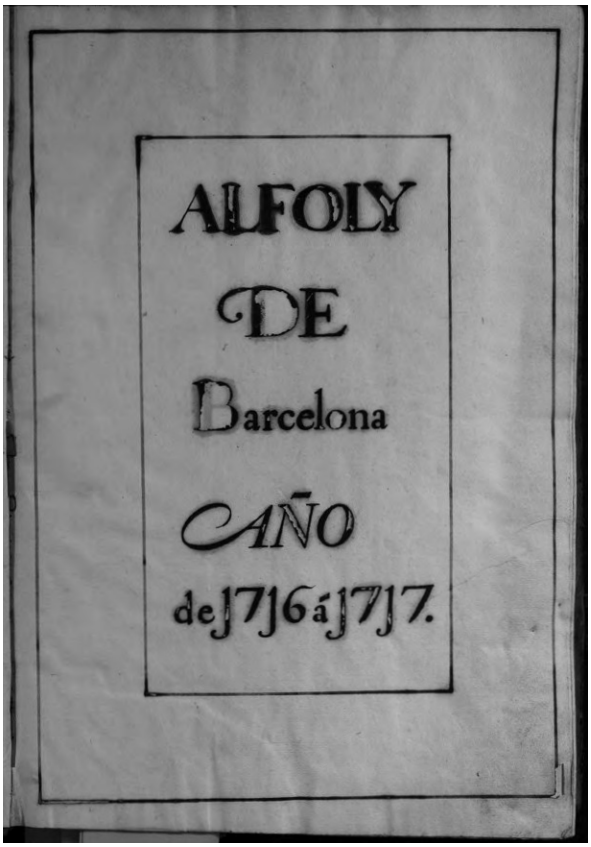
> ALFOLY DE LA ESCALA. Nota: Haviendose concedido permiso por la Direccion Genl. De Salinas del Reyno para que los lugares del Veguerio de Vique, Camprodon y Puigcerda pudieran sacar de las Salinas de Cardona la sal de sus atrasos de años desde San Juan del de 1715 hasta el propio dia del de 1722 y en cumplimiento de esta disposicion dadoles licencia por esta Administracion General para acudieran los Lugares de este Alfoli dela Escala espresados en sus asientos a sacar la sal de las dhas. Salinas de Cardona que restavan de-

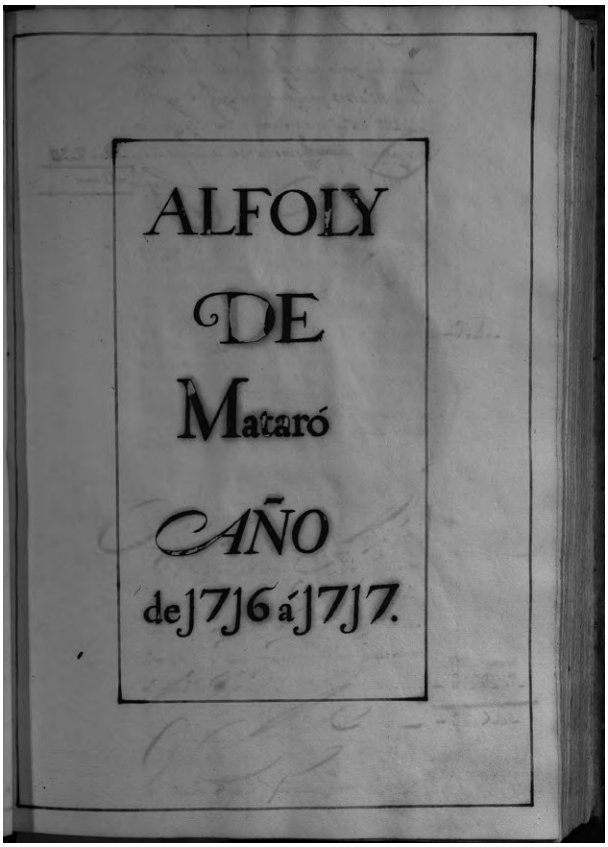
L'Alfolí de Gerri de la Sal a l'actualitat.
Foto: Lurdes Boix.
(Arxiu Històric de l'Escala).

Primera pàgina del registre de la sal de l'Alfolí de Barcelona, de 1716 a 1717. (Arxiu de la Corona d'Aragó).

Primera pàgina del registre de la sal de l'Alfolí de Mataró, de 1716 a 1717. (Arxiu de la Corona d'Aragó).

> viendo para enterar sus obligaciones de este año de 1716 a 1717 se le hizo cargo en las quentas que se citan en los mismos asientos de cada lugar al Administrador de las referidas salinas sn. Joseph Andreu de Miguel al precio de 44 reales y medio por fanega que es el mismo a que se vendia en este año en el dho. Alfoli lo que se nota y previene aqui.

La sèrie documental dels llibres que van de 1800 a 1830 aporta més informació que la de 1716 a 1724, ja que s'hi anotaven les despeses ordinàries i extraordinàries. Cada any s'elaboraven quatre llibres, dos de l'administrador i dos de l'interventor (a voltes és anomenat el "Fiel"); dos eren llibres esborranys i dos eren llibres majors, respectivament, i havien de quadrar a la perfecció, segons es desprèn de l'ordre dictada. Els llibres anotaven rigorosament tots els pobles amb el síndic representant i la quantitat de sal que extreien. També s'anotava, a part, els pobles pesquers de l'Escala, Roses, Port de la Selva i l'Estartit, que requerien un increment de sal per a la salaó de peix amb el nom de "Toldo de sal" o "Sal de Pesca". A més es registrava la "Sal de Gracia y Limosna", donada als convents dels caputxins i franciscans de Figueres, a les monges de Santa Clara i al convent de Sant Francesc de Castelló d'Empúries. Tant el llibre de l'administrador com el de l'interventor havien de coincidir amb exactitud, firmant el primer i certificant el segon. Els llibres s'havien de portar a la comptaduria i administració general "por persona segura y de ningun modo por mar para que no se pierdan, ni extravien" i es prevenia als administradors i interventors que si no complien fidelment les normes, el pagament del que faltés iria a càrrec del seu compte.

Analitzem amb detall el "Libro Borrador del Interventor" de l'any 1800.[7] La primera pàgina diu: "Salinas de Cattaluña / Admon (administración) de La Escala / Desde 1 de Enero de 1800 hasta fin del Dbre. del mismo / Fiel." Tot seguit:

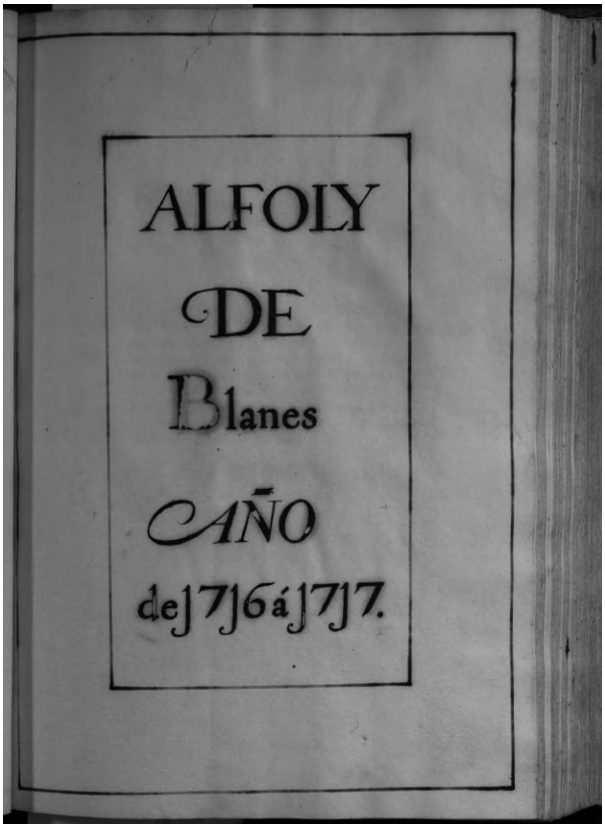
> SALINAS DEL PRINCIPADO de Cathaluña, por cuenta de la real Hacienda / Administración del Real Alfolí de La Escala. / Este Libro Borrador, que contiene ciento y sesenta fojas rubricadas con mi Estampilla, ha de servir para que el Fiel Interventor que es, o fuere de dicha Administración de La Escala siente diariamente todas las fanegas de Sal, que se vendieren, assi a Lugares acopiados, como a Particulares, Comunidades, Eclesiasticos, Ganaderos, y Extraccion desde primero de Enero de 1800 hasta fin de Diciembre del mismo año, haciendo el assiento antes de dar la Sal al Comprador o Compradores; y en cada noche con el Libro del Administrador confrontará el suyo reciprocamente, y comprobado, lo passara al Libro Mayor, como tambien lo perteneciente a Pesquera, para que en ellos conste con la expression prevenida en la Instruccion. / Barcelona 8 de Diciembre de 1799 / Antonio Ferrero.

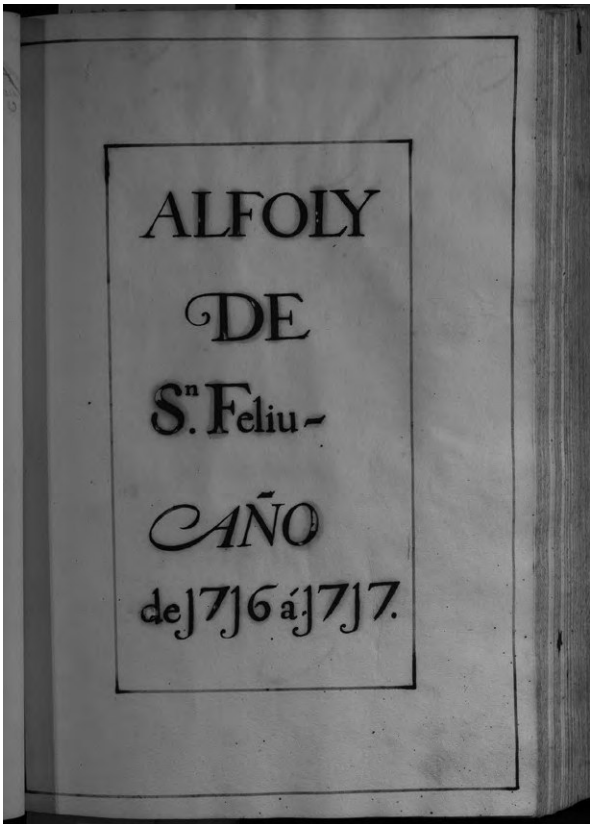
A continuació anota, dia per dia, cada poble que anava a buscar la sal, el nom del síndic representant i les faneques de sal que extreia. Els pobles no són anotats per ordre alfabètic sinó en l'ordre cronològic d'arribada a l'Alfolí. A la solapa, del final diu "reconocido".

En canvi el "Libro Mayor del Administrador", també de l'any 1800,[8] és el doble de gruixut i dona més informació. L'encapçalament diu: "Salinas de Cataluña. Admon. de La Escala / Desde 1 de enero de 1800 / hasta fin de Dbre. del mismo / Admor. (administrador)". Tot seguit, els primers tres folis i mig són dedicats a la normativa impresa sobre l'administració de la sal, amb 26 articles que descriuen rigorosament com fer els assentaments de la sal, els augments, els fraus, la data i el càrrec de sal diari a particulars, eclesiàstics, comunitats i ramaders; el registre de la sal venuda a pescadors en els "Toldos" o "Estanquillos" (botigues de venda de sal a la menuda destinades al consum de la pesca i de la gent de terra), amb obligació de posar el nom de cada "toldero" o persona encarregada de vendre la sal; l'obligatorietat d'anotar la sal d'almoina a convents i monestirs, el transport de sal per via marítima o nòlits, el càrrec i la data dels pobles "acopiados" (els pobles que havien de fer "el acopio" de sal); el sou dels empleats a l'administració de la sal; les despeses ordinàries i extraordinàries; el lloguer dels magatzems de la sal i les cartes de pagament. A continuació anotaven el llistat alfabètic del nom dels pobles (quadre A), el "Cargo de sal" o llista dels patrons de cabotatge, amb el nom dels seus vaixells i la càrrega de sal portada, procedent tota de les

Primera pàgina del registre de la sal de l'Alfolí de Blanes, de 1716 a 1717.
(Arxiu de la Corona d'Aragó).

Primera pàgina del registre de la sal de l'Alfolí de Sant Feliu de Guíxols,
de 1716 a 1717.
(Arxiu de la Corona d'Aragó).

salines dels Alfacs al delta de l'Ebre (quadre B). En el foli 8, el resum per partides:

> DATA: 16.826,5
> Vendida por Acopio 4.981
> Idem a particulares por Acopios 067, 5
> Id. Pesca de La Escala 142,5
> Id. Toldo del Estartit 44
> Id. el de Rosas 206
> Id. el de la Selva 76
> Id. Dada de Gracia y Limosna 7,6
>
> Vendida en todo el año de las 4.800 fanegas que quedaron atrasados los pueblos en 1798 y 1799 4.741,5 / 10.266. Existencias para primero de enero de 1801, 6.560.

Després detalla la pesca de l'Escala de cada mes, amb el nom dels patrons de pesca (quadre C). Tot seguit la sal de particulars, poble per poble per ordre alfabètic (a diferència del llibre de l'interventor) i, dins de cada poble, dia per dia, amb el nom del síndic. A partir del foli 133 hi ha les despeses ordinàries de les tasques que requeria el funcionament de l'Alfolí. El 1801 els sous dels càrrecs oficials eren: l'administrador jubilat, Don Antonio de Lallera, 3.346 reals de velló, l'administrador, Casimiro Arnaiz, 327, el Fidel interventor, 3.312, l'interventor, 875, i el mesurador de la sal, 1.460.

El lloguer dels magatzems de la sal es pagà a l'hisendat figuerenc Francesc de Romà, per un valor de 2.384 reals de velló, i als escalencs Miquel Mas i Rafel Ros i Maranges, per 430 i 645, respectivament. A Joan Ballesta i socis "por el acarreo, medición y amontono de la sal en que se ocuparon nueve operarios a rasson de 32 dineros de ardites por cada cien fanegas de sal" es pagaren 3.496 reals de velló, a Antoni Lloberas, "por el acarreo desde la orilla del mar hasta estos almassenes de las 11.301 fanegas de sal", 2.530 reals de velló. També es pagava sal "para la manutención de las salinas del Reyno".

Quant a les despeses extraordinàries, el mateix any, es pagà a Jacint Domenech, fabricant de Banyoles, "44,12 reales de vellón por una resma de papel blanco y otra de estrassa para el consumo", a Joan Altarachs, fuster de l'Escala, "46,4 reales de vellón por un caxon que ha servido para custodiar los libros, cuentas y demas documentos del año anterior", a Margarida Bordas, vídua, de Figueres, "16,4 reales de vellón por la conducción del citado caxon y libros de esta a la capital", a Joan Caball y Pere Solés, paletes de l'Escala, "25,22 reales de vellón por dos reconocimientos de los almassenes". També s'anota el pagament de 402,214 reals de velló per cartes de pagament. El 1806 apareix també un pagament de 193 reals de velló a Pere Comalat "cerrajero de Torroella de Montgrí por el coste de ocho candados de nuevos que son precisos para la seguridad de los Almacenes de Sal de esta Administracion General de Rentas Unidas". Tot seguit s'anoten els pagaments fets "por la composición de los picos que sirven para deshacer la sal, 11 reales de vellón, por escobas en rama para barrer los Almacenes, 5 reales de vellón y por quatro quintales de carbon para el brasero, 68 reales de vellón". I el 1807, a Cipriano Novell de Figueres, "doce palas de madera, 48 reales de vellón" i a Josep Pastell, esparter de Figueres, "48 reales de vellón por 2 espuertas uno y otro". El detall dels pagaments donen constància de la procedència de la sal i el treball que requeria des que es descarregava fins que se subministrava als pobles.

La informació aportada pel llibre major de l'administrador permet elaborar els quadres B.1 i B.2 amb la sal transportada en vaixells de cabotatge des de les salines dels Alfacs i expressió del nom i la procedència dels patrons de cabotatge. Es confirma la frase de Francisco de Zamora, en parlar de l'Escala, que la sal era portada pels napolitans des de Tortosa (salines dels Alfacs). Amb un any de diferència, entre 1800 i 1801, la quantitat de sal portada pels vaixells s'havia multiplicat per més de cinc (de 2.250 faneques de sal, es va passar a 11.443,50).

Si s'analitza la quantitat de sal extreta pels patrons de pesca i saladors es desprèn que els mesos on hi havia més consum eren els de més pesca d'anxova i sardina (abril, maig, juny i juliol), ja que hi havia més demanda de sal per a la coservació del peix. Antigament les barques no portaven gel, com ara, sinó sal, que es feia servir per transportar la pesca de la barca a la platja i després per a la conservació definitiva. La gran quantitat d'embarcacions de pesca de sardinals a l'Escala que necessitaven sal tant per a la pesca com per a la salaó

Patrimoni

A. L'any 1800 un total de 227 pobles de les comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, la Garrotxa i el Gironès es proveïen de sal a l'Alfolí de l'Escala

Principals poblacions i faneques de sal extretes de l'Alfolí de l'Escala el 1800[9] Una faneca equivalia aproximadament a 55 kg de sal	
Figueres	350
Torroella de Montgrí	245
Banyoles	160
La Selva de mar	130
Castelló d'Empúries	225
Llers	127
Peralada	122
Roses	122
Cadaqués	120
L'Escala	120
Besalú	113
Llançà	100

B.1. Càrrecs de sal a l'Alfolí de l'Escala l'any 1800,[10] amb el nom dels patrons de cabotatge, els vaixells i la procedència

Nom del patró	Procedència	Vaixell	Nom del vaixell	Faneques de sal	Origen
Josep Miró	Mallorca	Llagut	*La Beata*	578	Els Alfacs
Jaume López	Palerm	Llagut	*Virgen de la Merced*	384	Els Alfacs
Ramon Capdaygua	Roses	Llagut	*San Cristóbal*	287	Els Alfacs
Jaume Pruneda	Sant Feliu de Guíxols	Vaixell	*Nuestra Señora del Carmen*	331	Els Alfacs
Josep Mon	Palamós	Canari	*San José*	294	Els Alfacs
Josep Pou	Sant Feliu de Guíxols	Canari	*San José*	376	Els Alfacs
			TOTAL	**2.250**	

es comprova amb l'elevat nombre de patrons de pesca i de sal retirada, i és una de les causes de la creació d'un alfolí a l'Escala i del sorgiment d'una petita burgesia local a l'entorn de la salaó de peix, que culminarà amb la creació d'una indústria que ha perdurat fins als nostres dies: la salaó d'anxova i sardina.

■ L'ALFOLÍ DE LA SAL DE L'ESCALA

L'Alfolí està situat al carrer del mateix nom, prop de la platja de l'antic port. És un edifici noble, d'estil gòtic popular, voltes de canó, pati interior i porxo amb arcades i galeria de pilars. La llinda del balcó principal porta la data 1697. El 1830 l'edifici pertanyia a l'hisendat figuerenc Francesc de Romà, que llogava els magatzems a la hisenda reial. L'Alfolí va impulsar el desenvolupament econòmic del port de l'Escala al segle XVIII, produint un elevat creixement demogràfic: de 390 habitants el 1716, l'Escala va passar a 1.383 habitants l'any 1787, obtenint el rang de vila el 1766.

L'Alfolí de l'Escala fornia de sal més de dos-cents pobles de les comarques de l'Alt i el Baix Empordà, la Garrotxa, el Gironès, el Pla de l'Estany i, ocasionalment, el Ripollès, Osona i la Cerdanya. La sal arribava en vaixells des de les salines dels Alfacs al delta de l'Ebre i, més endavant, d'Eivissa i de Torrevella (Alacant). Un cop arribada al port era descarregada a les barques dels pescadors i transportada en mules fins a l'Alfolí.

L'edifici també tingué les funcions de duana. Al port de l'Escala hi ha constància de duana des de 1762. El moment àlgid d'importació de sal fou el 1860, amb 17.083 quintars, mentre que el 1887 baixà a 200, per la fi del monopoli. Els anys 1844 i 1845 entraren al port de l'Escala 1.619 mariners, a bord de 317 naus carregades amb 5.891 tones de mercaderies. En sortiren 1.551 mariners, a bord de 306 naus amb 5.634 tones de mercade-

B.2. Patrons de cabotatge que transportaven sal de les salines dels Alfacs (delta de l'Ebre) a l'Alfolí de l'Escala el 1801[11]

Mes	Nom del patró	Procedència	Tipus vaixell	Nom del vaixell	Faneques de sal
Gener	Jaume López	Palamós	Llagut	*Virgen de la Merced*	406
Maig	Josep Ferrer	Nàpols	Llagut	*San Antonio de Padua*	365
	Miquel Mont	Palamós	Canari	*San Antonio*	334,50
	Pasqual Abel	Vinaròs	Vaixell	*San Pasqual*	378
	Sebastià Torró	Malgrat	Canari	*San Antonio*	460
	Francesc Sajol	Malgrat	Vaixell	*San Antonio*	808
	Sebastià Benarco	Vinaròs	Vaixell	*Jesús Nazareno*	1.039
	Miquel Mont	Palerm	Vaixell	*(no consta)*	49
Juny	Gaietà Puig	Mataró	Vaixell	*San Jaime*	332
	Miquel Soteras	Mataró	Vaixell	*San Miquel*	320
	Patrici Garcia	Vinaròs	Vaixell	*Virgen de la Misericordia*	768
Juliol	Pau Pujades	Mataró	Vaixell	*San Pablo*	275
	Josep Ferrer	Nàpols	Vaixell	*San Antonio*	382
	Pere Ruix	Vinaròs	Vaixell	*Santa Bárbara*	837
	Francesc Font	Mataró	Vaixell	*Las Almas*	317
	Salvador Blanc	Mataró	Vaixell	*San Antonio*	315

B.2. Patrons de cabotatge que transportaven sal de les salines dels Alfacs (delta de l'Ebre) a l'Alfolí de l'Escala el 1801[11]

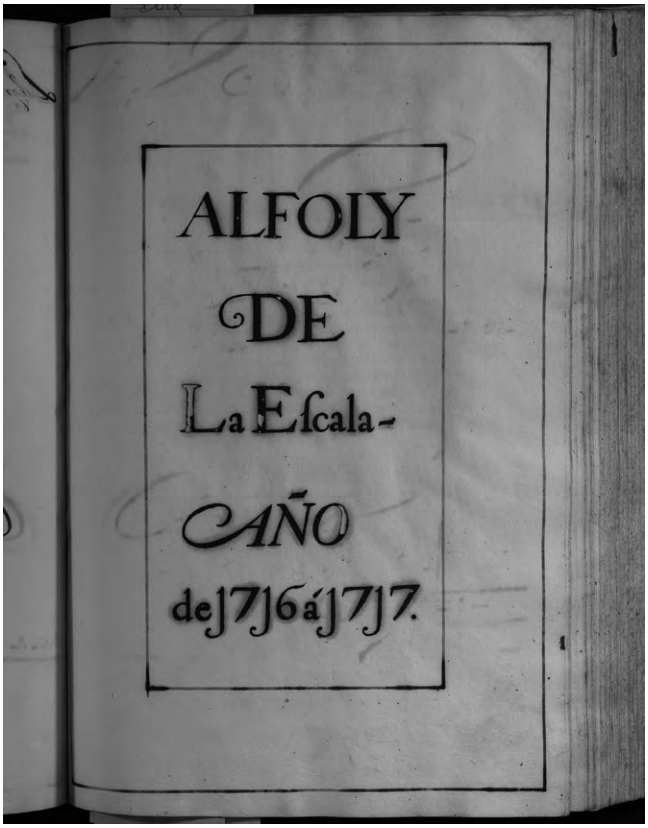
Mes	Nom del patró	Procedència	Tipus vaixell	Nom del vaixell	Faneques de sal
Agost	Josep Ferrer	Nàpols	Vaixell	*San Antonio*	365
	Agustí Ribera	Vinaròs	Vaixell	*Virgen del Rosario*	1.290
	Josep Agustí Ros	Vinaròs	Vaixell	*San Francesc de Paula*	1.575
	Rosalio Mas	Nàpols	Vaixell	*San Antonio*	445
Octubre	Josep Pous	Sant Feliu de Guíxols	Vaixell	*Nuestro Santo Cristo*	383
				TOTAL	**11.443,50**

ries. Els productes importats eren cacau, aiguardent, alcohol, ametlles, sucre, bacallà, cafè, canyella, fusta de campetx, sègol, ferro, figues, panses, blat de moro, taronges, pebre, productes químics i farmacèutics, blat i arròs quan se'n prohibia el cultiu. S'exportava oli, sardines, vi, alls, carbó, ordi, fideus, mongeta seca, farina, llana, fusta i arròs quan es cultivava.[12] La sal per a la salaó continuà arribant per mar fins al 1914. La duana deixà de funcionar el 1916.[13]

El 1869 l'estat va abolir el monopoli de la sal. L'edifici es va subhastar i es llogà per a indústries de salaó de peix, boters i barrilers i per a les confraries de pescadors Hermandad de San Telmo (1869), La Pescadora (1915) i Pòsit de Pescadors (1918). El 1928 l'edifici era propietat del barceloní Manuel Girona Agrafel. El 1976, l'Alfolí estava en perill d'enderroc. La Comissió de Defensa de l'Arquitectura Popular va iniciar una campanya aconseguint, l'any 1978, la declaració de Monument Històric Artístic d'Interès Local. El 1984 la Generalitat l'elevà a la categoria d'Interès Nacional i, el 1993, fou designat com a Bé Cultural d'Interès Nacional. Després de la campanya del Centre d'Estudis Escalencs "L'Alfolí per al poble", l'any 2006, l'Ajuntament l'adquirí i es començà a restaurar per inaugurar-lo el 2017 com a Museu de l'Escala.

L'any 1997, tercer centenari de l'edifici de l'Alfolí de la Sal, es va celebrar cada tercer dissabte de setembre la Festa de la Sal a la platja de l'antic port de l'Escala. El que va començar com una celebració per a rememorar els vaixells que arribaven carregats de sal i els orígens pescadors i saladors del poble, s'ha convertit en una festa multitudinària que la Generalitat va incloure en el Catàleg del Patrimoni Festiu de Catalunya l'any 2016. El pai-

Primera pàgina del registre de la sal de l'Alfolí de l'Escala,
de 1716 a 1717.
(Arxiu de la Corona d'Aragó) .

lebot *Santa Eulàlia* del Museu Marítim de Barcelona, construït el 1917 precisament a Torrevella, fa de vaixell de la sal i és un dels elements més esperats junt amb l'arribada de les barques amb les veles il·luminades per la nit. Així, el vell alfolí, que la incúria i un mal entès progrés van estar a punt d'enderrocar en benefici del turisme, és avui un noble edifici públic que guarda i difon el patrimoni i la identitat d'un poble per al món.

■ NOTES

1. La paraula *sal* prové de l'indoeuropeu *hals* i significa també mar, llac i aigua. És una de les paraules que té més derivats, prova de la multiplicitat d'usos que ha tingut al llarg de la història: salí, salina, saliner, salaó, salmorra, salobre, salabror, salmàstiga, salnitre, saladar, salanc, salut, salubre, salpàs, salpasser, salaç, salari...

2. La paraula *gabella* prové de l'àrab *al qàbala* (tribut, rebre). *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* de Joan COROMINAS.

3. *Constitutions y altres drets de Cathalunya... 1588-89/1704* (facsímil: 1904 / 1973. Gran Enciclopèdia Catalana, 1973).

4. La paraula *alfolí* o *alforí* deriva de l'àrab *al hory* (magatzem de sal i de grans). *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* de Joan COROMINAS.

5. Aquesta és la tesi apuntada per Alberto PLATA MONTERO, *El ciclo productivo de la sal y las salinas reales a mediados del siglo XIX* (Diputación Foral de Álava, 2006).

6. Arxiu de la Corona d'Aragó ACA, Hacienda, volúmenes, inv. 1, sèrie "Libros de Encabezamientos de los Alfolies" (es conserven 16 llibres, enquadernats en pell i tancats amb sivella de ferro, amb agrupacions d'alfolins). L'Alfolí de l'Escala va junt amb el de Barcelona, Mataró, Blanes i Sant Feliu de Guíxols: (anys 1716-17, 1719-20, 1720-21, 1721-22 i 1723-24); "Libros de Encabezamientos de los alfolies de Vilanova, Tarragona, Reus, Tortosa, Flix i Cervera" (anys 1716-17, 1717-19, 1719-29, 1722-23 i 1723-24) i "Libros de Encabezamientos de los alfolies de Cardona, Gerri, Santa Linya i Torredembarra" (anys 1716-17, 1717-19, 1719-20, 1721-22, 1722-23 i 1723-24). Sèrie "Libros de contabilidad de los alfolies" (es conserven 19 llibres amb coberta de pergamí de l'Alfolí de l'Escala): "Libro Borrador del Aministrador" (anys 1800, 1801, 1806, 1818 i 1830), "Libro Borrador del Interventor" (anys 1800, 1801, 1806, 1807 i 1818), "Libro Mayor del Administrador" (anys 1800, 1801, 1806, 1807 i 1818) i "Libro Mayor del Interventor" (anys 1800, 1801, 1806 i 1818). La resta de llibres, amb una cronologia que va de 1851 a 1870, són llibres de comptabilitat de les salines de Cardona, majoritàriament.

7. ACA. Hacienda, volúmenes, inv. 1, núm. 5255, "Libro Borrador del Interventor", 1800.

8. ACA, Hacienda, volúmenes, inv. 1, núm. 5255, "Libro Mayor del Administrador", 1800.

9. ACA, Hacienda, volúmenes, inv. 1, núm. 5255, "Libro Mayor del Administrador", 1800. Transcripció de l'original amb la grafia castellanitzada.

10. ACA, "Libro Mayor del Administrador", 1800, Llibre 5255.

11. ACA, "Libro Mayor del Interventor", 1801, Llibre 5256.

12. Pascual MADOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (Madrid, 1845-1850).

13. Marina ESTEBAN, *L'Escala, un exemple de supervivència*, (Monografies Locals, 5; Ajuntament de l'Escala, 2001).

■ BIBLIOGRAFIA

ALTIMIR, José. *La sal española y su legislación (1252-1945)*. Madrid, 1946.

AYATS, Alain. *Les guerres de Josep de la Trinxeria: 1637-1649: la guerre du sel et les autres*. Perpinyà, 1997.

ARROYO ILERA, Rafael. "La sal en Aragón y Valencia durante el reinado de Jaime I". A separata de *Saitabi*, XI (València, 1961).

BERTRAN, Oriol. "Tothom se'n va anar i el salí va quedar parat. Emigració i treball saliner a Gerri de la Sal". A *Collegats, Anuari del Centre d'Estudis del Pallars*, núm. 2 (Lleida, 1998).

BOIX, Lurdes. "El transport marítim de cabotatge. L'exemple de la sal". A *El transport marítim de cabotatge a la Mediterrània. II Jornades de marina tradicional. Palamós, 2002.*

BOIX I LLONCH, Lurdes. *L'Alfolí i la Festa de la Sal*, Ajuntament de l'Escala, 2007.

– "La sal de l'Alfolí. L'administració de la sal a l'Alfolí de l'Escala". A *L'Alfolí de la Sal de l'Escala,* DIVERSOS AUTORS. Ajuntament de l'Escala, 2017.

Patrimoni

CASASSAS I SIMÓ, Enric i RÀFOLS I ROVIRA, Josep M. "La sal de l'Alfolí". A *Fulls d'Història Local*, núm. 62 (Ajuntament de l'Escala, maig-juny 1997).

CIRER PONS, Jaume. *Tratado de las Reales Salinas de Yviza y Formentera*. A cura d'Antoni Ferrer Abárzuza. Editorial Mediterrània-Eivisssa, 1999.

COSTA MAS, J. "El mayor complejo salinero de Europa: Torrevieja-el Pinós". A *Estudios Geográficos,* XLII, 165 (Madrid, 1981).

ESPEJO, Cristóbal. "La renta de salinas hasta la muerte de Felipe II". A *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid, 1919).

GUAL CAMARENA, Miguel. "Para un mapa de la sal hispana en la Edad Media". A *Homenaje a Jaume Vicens Vives*. Universitat de Barcelona, 1965.

HOCQUET, Jean-Claude. *Le Sel de la Terre*. París: Éditions Du May, 1989.

— *Le sel et le pouvoire: de l'an mil à la Révolution française*. Albin Michel, 1985.

KURLANSKY, Mark. *La sal. Història de l'única pedra comestible*. Barcelona: Edicions 62, 2003.

MALARTIC, Yves. "Le sel en Catalogne et en Aragon (XIII-XV siècles)". Tesi doctoral, Seminaire d'Histoire Maritime Mediéval et Moderne, 1980.

PITARCH LÓPEZ, Josep. *Les salines del delta de l'Ebre a l'Edat Mitjana*. Barcelona: Columna edicions-Tresmall, 1998.

PORRES MARIJUAN, R. *Sazón de manjares y desazón de contribuyentes. La sal en la Corona de Castilla en tiempo de los Austrias*. Bilbao, 2003.

SOBREQUÉS, Jaume. "Aspectes de la política fiscal de la Diputació del General al segle XV: la questió de la sal a l'Empordà durant la Guerra civil". A *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* volum XXV-I (1979-1980).

TUR TORRES, Antoni, *La sal de l'illa. Les salines d'Eivissa al segle XVII. Estudi dels llibres de la sal (1639-1640)*. Museu Marítim de Barcelona, 2010.